

**МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ВНУТРІШНІХ СПРАВ**

БАЛАЦЬКА ОЛЬГА ОЛЕКСАНДРІВНА

УДК 343.14 : 343.72

**ДОКАЗУВАННЯ ШАХРАЙСТВА НА ОБ'ЄКТАХ ЗАЛІЗНИЧНОГО
ТРАНСПОРТУ ПІД ЧАС ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ**

12.00.09 – кримінальний процес та криміналістика;
судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність

**Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата
юридичних наук**

Київ – 2020

Дисертацією є рукопис

Робота виконана в Національній академії внутрішніх справ,
Міністерство внутрішніх справ України

Науковий керівник

доктор юридичних наук, професор
Галаган Володимир Іванович,
Національний університет
«Києво-Могилянська академія»,
завідувач кафедри кримінального та
кримінального процесуального права

Офіційні опоненти:

доктор юридичних наук, професор, заслужений юрист України
Цимбал Петро Васильович,
Університет Державної фіскальної служби України,
завідувач кафедри кримінального процесу та криміналістики

кандидат юридичних наук, доцент

Бояров Віктор Іванович,
Академія адвокатури України,
професор кафедри кримінального процесу та криміналістики

Захист відбудеться «26» червня 2020 р. о 14⁰⁰ годині на засіданні спеціалізованої
вченої ради Д.26.007.05 у Національній академії внутрішніх справ за адресою:
03035, м. Київ, пл. Солом'янська, 1

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Національної академії внутрішніх
справ за адресою: 03035, м. Київ, пл. Солом'янська, 1

Автореферат розісланий «26» травня 2020 р.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради

Д. О. Савицький

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. У сучасних умовах розбудови в Україні правової держави вагоме місце посідають проблеми забезпечення ефективного захисту конституційних прав й інтересів як суспільства загалом, так й окремих осіб. Розв'язання цих проблем має важливе значення для забезпечення захисту прав громадян від протиправних злочинних посягань, унаслідок вчинення яких їм завдають значної майнової чи моральної шкоди. Одним із видів таких посягань проти власності є шахрайство. Це кримінальне правопорушення, відповідальність за яке передбачена статтею 190 КК України, має різні види, групи й способи вчинення залежно від соціальної сфери діяльності людей, мотивів їхньої поведінки та механізму вчинення цього кримінального правопорушення. За офіційними статистичними даними, в Україні щороку реєструють кілька десятків тисяч учинених кримінальних правопорушень цього виду. Зокрема, 2015 р. органи досудового розслідування розпочали 45 653 кримінальні провадження про шахрайства, 2016 р. – 45 764, 2017-го – 36 650, 2018-го – 33136, 2019-го – 32 156 кримінальних проваджень*.

Поширеними є групи шахрайства, що вчиняють у сфері задоволення повсякденних матеріальних і культурних потреб людини, побутовій, сфері функціонування державних та інших суспільних інститутів, підприємницької діяльності тощо. Останніми роками активізувалися шахрайства з використанням електронних технологій, стільникового зв'язку, інтернет-мережі; шахрайства із залученням коштів громадян на будівництво житла тощо. Кожне із цих кримінальних правопорушень має певну специфіку, яку слід урахувувати під час досудового розслідування й доказування фактів їх учинення. Не є винятком і шахрайства, що вчиняють на об'єктах залізничного транспорту.

Доказування на досудових стадіях кримінального процесу у справах про шахрайства на об'єктах залізничного транспорту є складним, що пов'язано з певними особливостями. По-перше, це періодична висока інтенсивність пасажирських потоків на станціях, вокзалах, що спостерігається в період відпусток, державних свят, студентських канікул, у перервах під час руху поїздів, у період проведення громадсько-політичних, культурно-масових, спортивних та інших заходів, коли є можливість тимчасового переховування на цих об'єктах осіб, які готуються вчинити кримінальне правопорушення, а після його вчинення зникають у невідомому напрямку. По-друге, в обстановці безперервного та швидкого руху значних мас людей, пов'язаного з користуванням послугами транспорту, виконання пасажирами значної кількості операцій (купівля квитків, оформлення, здавання й отримання багажу, посадка і висадка з поїздів) постійно виникають фактори, що послаблюють пильність, коли потенційно є можливість порівняно легко вчинити кримінальне правопорушення й непомітно зникнути. По-третє, масовість пасажирів зумовлює встановлення між ними короткочасних випадкових контактів, що полегшує обман чи зловживання довірою. По-четверте, нетривалість перебування

* Єдиний звіт про кримінальні правопорушення. Форма № 1 (місячна) : наказ Генеральної прокуратури України від 23 жовт. 2012 р. № 100. URL: https://old.gp.gov.ua/ua/stst2011.html?dir_id.

пасажирів на об'єктах транспорту ускладнює встановлення потерпілих, свідків, осіб, які вчинили кримінальне правопорушення, проведення слідчих (розшукових) дій та оперативно-розшукових заходів для швидкого встановлення їх і затримання.

Вагомий внесок у дослідження проблем методики розслідування шахрайства та доказування фактів його вчинення зробили українські науковці Ю. П. Аленін, В. П. Бахін, В. Д. Берназ, В. І. Бояров, В. В. Вапнярчук, В. І. Василичук, А. Ф. Волобуєв, В. І. Галаган, Ю. М. Грошевий, А. В. Іщенко, Н. І. Клименко, Є. Г. Коваленко, І. І. Когутич, В. П. Корж, В. С. Кузьмічов, В. К. Лисиченко, Є. Д. Лук'янчиков, Д. Й. Никифорчук, М. А. Погорецький, М. В. Салтевський, О. В. Смаглюк, С. М. Стахівський, В. М. Тertiшник, В. В. Тищенко, Л. Д. Удалова, П. В. Цимбал, О. М. Цільмак, С. С. Чернявський, Ю. М. Черноус, В. Ю. Шепітько, М. Є. Шумило та ін. Їхні фундаментальні роботи щодо організації розслідування кримінальних правопорушень є підґрунтям для розгляду на монографічному рівні проблем доказування шахрайства на об'єктах залізничного транспорту.

Дослідженню шахрайства на рівні кандидатських дисертацій присвятили свої праці такі науковці: Т. А. Пазинич (2007), О. Л. Мусієнко (2007), С. В. Головкін (2008), Є. В. Дехтярьов (2011), І. В. Іщук (2011), Т. В. Охрімчук (2011), Д. Г. Терьохін (2011), С. М. Князєв (2012), А. В. Крижевський (2012), І. М. Попова (2012), Т. О. Мудряк (2013), Н. Ю. Кириленко (2013), К. О. Чередник (2019), Т. О. Калюга (2019), однак предметом їхніх досліджень була методика розслідування шахрайства загалом чи окремих його груп.

Водночас ці автори не досліджували питання доказування шахрайства на об'єктах залізничного транспорту, тому розроблення його на монографічному рівні є актуальним для теорії та практики розслідування кримінальних правопорушень. Актуальність окресленої проблематики зумовила вибір теми дисертації.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертацію виконано відповідно до Стратегії розвитку органів системи Міністерства внутрішніх справ на період до 2020 року, затвердженої розпорядженням Кабінету Міністрів України від 15 листопада 2017 р. № 1023-р, та Плану заходів з її реалізації, затвердженого розпорядженням Кабінету Міністрів України від 21 серпня 2019 р. № 693-р; Переліку пріоритетних напрямів наукового забезпечення діяльності органів внутрішніх справ України на період 2015–2019 років, затвердженого наказом Міністерства внутрішніх справ України від 16 березня 2015 р. № 275; Основних напрямів наукових досліджень Національної академії внутрішніх справ на 2018–2019 роки, схвалених Вченою радою Національної академії внутрішніх справ (протокол від 27 грудня 2017 р. № 28), а також плану проведення науково-дослідних і дослідно-конструкторських робіт у Національній академії внутрішніх справ.

Тему дисертації затверджено рішенням Вченої ради Національної академії внутрішніх справ від 27 грудня 2011 р. (протокол № 23), уточнено рішенням Вченої ради Національної академії внутрішніх справ 29 квітня 2015 р. (протокол № 9).

Мета і завдання дослідження. Мета роботи полягає в теоретичному узагальненні й новому вирішенні наукового завдання, що полягає у висвітленні правової сутності доказування шахрайства на об'єктах залізничного транспорту на досудовому розслідуванні, виявленні наявних проблем такого доказування та розробленні науково обґрунтованих підходів щодо можливих шляхів їх подолання.

Реалізація поставленої мети зумовила необхідність виконання таких *завдань*:

- визначити стан наукової розробленості проблем доказування шахрайства на об'єктах залізничного транспорту в навчально-методичних і наукових працях;
- висвітлити концептуальні підходи до особливостей встановлення часу й місця вчинення шахрайства як складових обставин, які підлягають доказуванню;
- розглянути способи й інші обставини вчинення шахрайства на об'єктах залізничного транспорту для визначення їх співвідношення та врахування особливостей під час розслідування аналізованого кримінального правопорушення;
- означити потребу виявлення причин та умов, що сприяли вчиненню шахрайства на об'єктах залізничного транспорту;
- з'ясувати особливості доказування винуватості особи, форми вини, мотивів і мети вчинення кримінального правопорушення та обставин, які впливають на ступінь його тяжкості, характеризують особу обвинуваченого, обтяжують чи пом'якшують покарання, які виключають кримінальну відповідальність або є підставою для закриття кримінального провадження;
- проаналізувати напрями визначення виду й розміру шкоди, завданої шахрайськими діями, способи її відшкодування, розмір процесуальних витрат;
- окреслити обставини, що є підставою для звільнення від кримінальної відповідальності чи покарання, й обставини, які підтверджують, що гроші, цінності та інше майно, які підлягають спеціальній конфіскації, одержані внаслідок учинення шахрайства на об'єктах залізничного транспорту та/або є доходами від такого майна;
- встановити процесуальні, тактичні й організаційні особливості підготовки та проведення огляду й обшуку під час доказування шахрайства на об'єктах залізничного транспорту;
- сформулювати алгоритми дій слідчого з проведення допиту потерпілого, підозрюваного та свідків під час розслідування шахрайства на об'єктах залізничного транспорту;
- обґрунтувати значення пред'явлення для впізнання, слідчого експерименту та використання спеціальних знань під час доказування шахрайства на об'єктах залізничного транспорту.

Об'єкт дослідження – процесуальні правовідносини, що виникають у сфері діяльності органів досудового розслідування Національної поліції України під час доказування шахрайства на об'єктах залізничного транспорту.

Предмет дослідження – доказування шахрайства на об'єктах залізничного транспорту під час досудового розслідування.

Методи дослідження. Методологічну основу дослідження становить система загальнонаукових та спеціальних методів, призначених для отримання його об'єктивних і достовірних результатів. Специфіка мети й завдань дослідження зумовила необхідність використання таких методів: діалектичного, порівняльно-правового, історично-правового, формально-логічного, системно-структурного, соціологічних, статистичних тощо.

Діалектичний метод застосовано під час вивчення складових елементів обставин, які підлягають доказуванню під час розслідування шахрайства на об'єктах залізничного транспорту, тактичних засад, сутності й особливостей проведення низки слідчих (розшукових) дій, формулювання пропозицій та рекомендацій з удосконалення

методики розслідування аналізованого виду кримінальних правопорушень (підрозділи 1.2, 1.3, розділи 2, 3). Історично-правовий метод використано для вивчення стану наукової розробленості окремих проблем предмета дослідження в практиці органів досудового розслідування (підрозділи 1.1, 1.4, 2.1). За допомогою формально-логічного методу визначено особливості встановлення обставин, які підлягають доказуванню під час розслідування шахрайства на об'єктах залізничного транспорту, елементів цих обставин та їхніх складових (підрозділи 1.2, 1.3, підрозділи 2.1–2.3). Системно-структурний метод надав можливість проаналізувати процесуальні, тактичні, організаційні й психологічні засади провадження окремих слідчих (розшукових) дій під час розслідування зазначеної категорії кримінальних правопорушень (підрозділи 3.1–3.3). Соціологічні методи використано під час проведення анкетування слідчих органів досудового розслідування, а статистичні – для узагальнення його результатів й аналізу матеріалів кримінальних проваджень та ілюстрування теоретичних висновків і рекомендацій (розділи 1–3).

Емпіричну базу дослідження становлять узагальнені матеріали вивчення 35 архівних матеріалів кримінальних проваджень, 58 судових рішень місцевих судів щодо шахрайства на об'єктах залізничного транспорту, розміщених у Єдиному державному реєстрі судових рішень за 2015–2019 рр., зведені дані анкетування 65 слідчих органів досудового розслідування, що обслуговують територію діяльності Південно-Західної, Донецької та Львівської залізниць, переважна більшість яких (64,6 %) здійснювала досудове розслідування кримінальних правопорушень, передбачених статтею 190 КК України, вчинених на об'єктах залізничного транспорту.

Під час підготовки дисертації використано особистий багаторічний досвід роботи дисертантки в органах досудового розслідування.

Наукова новизна отриманих результатів полягає в тому, що здійснене дослідження з проблем доказування на досудовому розслідуванні шахрайства на об'єктах залізничного транспорту є одним із перших в Україні, у якому на монографічному рівні сформульовано низку наукових положень, висновків і рекомендацій щодо розслідування цього виду кримінальних правопорушень, встановлення обставин, їхніх елементів і складових, які підлягають доказуванню. До найсуттєвіших результатів, що відображають концептуально нові наукові положення та висновки й мають важливе теоретичне та практичне значення, належать такі:

вперше:

- окреслено специфіку факторів функціонування виробничо-технологічного комплексу організацій і підприємств залізничного транспорту України загального користування, серед яких висока інтенсивність пасажирських потоків, безперервний рух значної кількості людей, пов'язаний з придбанням квитків, очікуванням потягів на вокзалах і перонах, перебуванням у рухомому складі, що стомлюють пасажирів, призводять до втрати ними пильності та зумовлюють можливість учинення шахрайства й заволодіння їхнім майном; увагу акцентовано на негативних тенденціях, пов'язаних з недосконалістю діяльності органів досудового розслідування з обслуговування об'єктів залізничного транспорту;

- досліджено залежність між обранням часу, місця й способу вчинення шахрайства та визначено, що на залізничних вокзалах, привокзальних площах шахрайства вчиняють протягом доби у зв'язку з постійним потоком пасажирів, а в

потягах та електропотягах – переважно в денний час; проаналізовано основні фактори, що позначаються на рівні виявів шахрайства та створюють сприятливі умови для його вчинення, зокрема, віктимній поведінці потерпілого для його обману чи зловживання довірою;

– запропоновано алгоритм дій слідчого, спрямований на доказування фактів шахрайства в типових ситуаціях, що виникають під час допиту підозрюваного: 1) особа визнає факт шахрайства й дає правдиві показання; 2) особа цілком заперечує свої шахрайські дії, посиляючись на передання речей за інших обставин (передані в борг, оренду, тимчасове користування, знайдені тощо);

– розроблено рекомендації щодо проведення огляду, обшуку, пред’явлення для впізнання, низки інших слідчих (розшукових) дій залежно від об’єктивних і суб’єктивних чинників, наявних під час розслідування шахрайства на об’єктах залізничного транспорту, для оперативного отримання інформації про подію кримінального правопорушення з матеріальних та особистісних джерел;

удосконалено:

– систему обставин, які підлягають доказуванню під час розслідування шахрайства на об’єктах залізничного транспорту, з-поміж яких ключове місце посідають обставини щодо встановлення події кримінального правопорушення та її складових – часу, місця, способу й інших обставин учинення кримінального правопорушення;

– типові ознаки осіб, які є потерпілими від шахрайства, залежно від їхньої соціально-демографічної характеристики, що охоплює такі ознаки, як стать, вік, рівень освіти, ставлення до різних сфер життя, віктимність поведінки тощо;

– форми використання спеціальних знань під час розслідування шахрайства на об’єктах залізничного транспорту, а саме проведення експертиз, участь спеціалістів під час проведення слідчих (розшукових) дій;

дістало подальший розвиток:

– положення щодо предмета злочинного посягання під час учинення шахрайства, яким є грошові кошти, мобільні телефони, комп’ютерна техніка й інше майно, що має вартість;

– система типових слідів матеріального й ідеального характеру, що утворені під час учинення шахрайства на об’єктах залізничного транспорту;

– рекомендації щодо визначення виду та розміру шкоди, завданої шахрайськими діями, і способів її відшкодування, серед яких – заявлення цивільного позову, клопотання про арешт майна шахрая чи кошти й цінності, що знаходяться на його банківських рахунках, реституція та компенсація.

Практичне значення отриманих результатів полягає в тому, що сформульовані й аргументовані в дисертації теоретичні положення, висновки та пропозиції впроваджені та використовуються в:

– *практичній діяльності* з розслідування кримінальних правопорушень – у діяльності Головного слідчого управління Національної поліції України (акт впровадження від 23 січня 2020 р.);

– *освітньому процесі* – у Дніпропетровському державному університеті внутрішніх справ під час вивчення курсу «Кримінальний процес» і спецкурсу «Організація розкриття та розслідування злочинів» (акт впровадження від 15 грудня 2014 р.); у Луганському державному університеті внутрішніх справ

імені Е. О. Дідоренка під час вивчення навчальних дисциплін «Кримінальний процес», «Криміналістика», «Криміналістична методика», «Організація розслідування окремих видів злочинів» (акт впровадження від 10 січня 2020 р.); в Одеському державному університеті внутрішніх справ під час вивчення навчальних дисциплін «Кримінальний процес» і «Криміналістика» (акт впровадження від 29 січня 2020 р.).

Особистий внесок здобувача. Дисертація виконана авторкою самостійно, усі сформульовані положення та висновки є результатом особистих досліджень. У науковій статті «Особливості проведення огляду та обшуку під час розслідування шахрайства на об'єктах залізничного транспорту» частка дисертантки становить 50 %. Ідеї та розробки, що належать співавторові, у дисертації не використано.

Апробація матеріалів дисертації. Основні положення та висновки дисертації оприлюднено на засіданнях круглих столів й науково-практичних конференцій, зокрема міжнародних: «Правові, процесуальні та криміналістичні проблеми провадження досудового слідства в Україні» (м. Київ, 30 січня 2012 р.); «Верховенство права, законність та права людини» (м. Київ, 28–29 червня 2012 р.); «Формування правової держави в Україні: проблеми та реалії» (м. Запоріжжя, 23–24 листопада 2012 р.); «Проблеми застосування інформаційних технологій, спеціальних технічних засобів у діяльності ОВС, навчальному процесі, взаємодії з іншими службами» (м. Львів, 14 грудня 2012 р.); «Досудове розслідування у сучасних умовах: проблеми, тенденції, перспективи» (м. Київ, 26 грудня 2012 р.); «Кримінальне провадження в Україні: кримінально-правові та процесуальні аспекти» (м. Київ, 29 січня 2013 р.); «Актуальні проблеми законодавства України: пріоритетні напрями його вдосконалення» (м. Одеса, 11–12 жовтня 2019 р.); «Актуальні завдання та напрями розвитку юридичної науки у ХХІ столітті» (м. Львів, 18–19 жовтня 2019 р.); «Проблеми правової реформи та розбудови громадянського суспільства в Україні» (м. Харків, 18–19 жовтня 2019 р.).

Публікації. Основні наукові результати дисертації відображено у 15 наукових працях, серед яких 5 наукових статей опубліковані в юридичних фахових виданнях України, затверджених МОН України, одна стаття – у зарубіжному науковому виданні, та дев'ять тез доповідей на науково-практичних конференціях.

Структура та обсяг дисертації. Робота складається зі вступу, трьох розділів, що містять десять підрозділів, висновків, списку використаних джерел (201 найменування на 19 сторінках) і 2 додатків на 15 сторінках. Повний обсяг дисертації становить 232 сторінки, з яких основний текст – 198 сторінок.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **вступі** обґрунтовано вибір теми дисертації; висвітлено зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами; мету, завдання, об'єкт, предмет, методи дослідження; наукову новизну, практичне значення отриманих результатів, надано відомості щодо шляхів і форм їх впровадження, апробації та публікацій дисертантки.

Розділ 1 «Подія кримінального правопорушення як обставина, яка підлягає доказуванню під час розслідування шахрайства на об'єктах залізничного транспорту» має чотири підрозділи.

У підрозділі 1.1 «Стан наукової розробленості проблем доказування шахрайства на об'єктах залізничного транспорту» увагу зосереджено на проблемах доказування цього виду кримінальних правопорушень, що надзвичайно ускладнене через високу інтенсивність пасажирських потоків на станціях і вокзалах, передусім – у період відпусток, державних свят, студентських канікул, у перервах під час руху потягів, у період проведення громадсько-політичних, культурно-масових, спортивних й інших заходів. В обстановці безперервного та швидкого руху численних мас людей, пов'язаного з користуванням послугами залізничного транспорту, постійно виникають фактори, що відволікають пильність, коли потенційно є можливість порівняно легко вчинити злочин і непомітно зникнути.

У навчально-методичній літературі висвітлено лише загальні питання дотримання правової процедури під час доказування будь-якого кримінального правопорушення безвідносно до його специфіки. Однак розслідування шахрайства вирізняється особливостями, що пов'язані з методикою розслідування шахрайства. Проблеми методики розслідування фінансового шахрайства розглянуто на рівні докторської дисертації (С. С. Чернявський). У кандидатських дисертаціях досліджено загальні питання методики розслідування шахрайства (Т. А. Пазинич, О. Л. Мусієнко) й окремі види цього злочину (Н. Ю. Кириленко, К. О. Чередник, Т. О. Калюга та ін.). Водночас питання розслідування й доказування фактів шахрайства на об'єктах залізничного транспорту в Україні залишилися поза увагою дослідників.

У підрозділі 1.2 «Встановлення часу та місця вчинення шахрайства на об'єктах залізничного транспорту як складових події кримінального правопорушення» акцентовано увагу на важливості встановлення часу, протягом якого зловмисник обирає потерпілого, знайомиться з ним і безпосередньо вчиняє шахрайські дії, спрямовані на заволодіння його майном. Під час доказування фактів шахрайства на об'єктах залізничного транспорту час учинення злочину можна встановити шляхом допиту потерпілого, свідка чи підозрюваного; пригадування ними змісту оголошення про час прибуття чи відправлення потягів; витребування записів з камер відеоспостереження, розміщених на залізничних вокзалах, перонах. На них може бути зафіксовано безпосередній факт учинення шахрайства й інші важливі обставини (зокрема, наявність свідків події, яких є реальна змога встановити й допитати, – працівників залізниці, громадського харчування, транспорту тощо).

За результатами узагальнення матеріалів кримінальних проваджень, шахрайство на об'єктах залізничного транспорту вчиняють як у денний (63 %) час, удаючи продаж якісних товарів, передавання речей, так і в нічний (37 %) час, коли поширеним є прохання дати мобільний телефон для здійснення дзвінка знайомим.

Місцями вчинення шахрайства на об'єктах залізничного транспорту переважно є залізничні вокзали (34 випадки, 52,3 %), привокзальні площі чи залізничні перони (21, або 32,3 %), потяги, електропоїзди (13, 20 %). У таких місцях більшість людей перебуває в стомленому стані, їхня пильність послаблена, що значно полегшує обман і заволодіння їхніми грошима чи особистими речами.

Дослідження місця вчинення шахрайства орієнтує слідчого на з'ясування характеру події, можливих місць розташування слідів, виявлення відомостей про осіб, які можуть повідомити певні відомості про неї. Детальне вивчення цієї інформації сприяє висуненню версій та визначенню напрямів розслідування.

У підрозділі 1.3 «Доказування способу й інших обставин учинення шахрайства на об'єктах залізничного транспорту як складових події кримінального правопорушення» аргументовано, що спосіб учинення шахрайства є найбільш замаскованим, його складно довести, чим і користуються шахраї. Найпоширенішими серед способів учинення шахрайства є: 1) одержання мобільного телефону для вдаваного термінового телефонного дзвінка й подальше зникнення з місця події (63,1 %); 2) заволодіння грошима пасажирів під приводом розміняти велику купюру чи обміну іноземної валюти (35,4 %); 3) вручення потерпілому завідомо фальсифікованого товару (20 %); 4) збирання коштів на доброчинність, для фіктивних потерпілих, пасажирів, що відстали від потягу (20 %); 5) привласнення провідниками пасажирських потягів майна довірливих громадян (16,9 %); 6) обманні дії під час азартних ігор, переважно в карти (15,4 %).

Залізничні вокзали, потяги, електропоїзди є громадськими місцями, у яких поширеним є вчинення шахрайства шляхом обману. Зазначене зумовлено тим, що шахраю для заволодіння чужим майном потрібен менш тривалий проміжок часу для впливу на потерпілого. Натомість для зловживання довірою здебільшого необхідний триваліший період спілкування, щоб переконати потерпілого в законності дій шахрая для добровільного передання йому свого майна.

Під час розслідування шахрайства на об'єктах залізничного транспорту важливим є доказування інших, крім висвітлених, обставин як складових події кримінального правопорушення. До них належать відомості про: 1) потерпілого; 2) обстановку вчинення шахрайства; 3) його суспільно небезпечні наслідки; 4) причинний зв'язок між ними та безпосереднім учиненням злочину. Цей перелік обставин, що можуть належати до «інших», може змінюватися залежно від тяжкості вчиненого злочину, особи, яка його вчинила, й інших умов.

У підрозділі 1.4 «Виявлення причин та умов, що сприяли вчиненню шахрайства на об'єктах залізничного транспорту» обґрунтовано необхідність належної організації запобігання аналізованим злочинам. До обставин, що сприяють учиненню цього виду шахрайства, належать: недосконала організація перевезень та обслуговування пасажирів; недоліки у функціонуванні уповноважених органів, що здійснюють протидію злочинності; неправильна, а подеколи – неправомірна поведінка пасажирів.

З-поміж основних форм запобігання шахрайству слід виокремити такі: інформування громадськості про причини й умови, що сприяли вчиненню шахрайства; ужиття заходів щодо їх усунення; публікації в засобах масової інформації, виступи на телебаченні та радіо з інформацією про заходи самозахисту пасажирів; систематичний аналіз оперативної обстановки для визначення потягів, вокзалів, станцій та інших місць, у яких найчастіше вчиняють шахрайства; розроблення комплексних заходів профілактичного спрямування тощо.

Розділ 2 «Доказування інших обставин у кримінальному провадженні про шахрайства на об'єктах залізничного транспорту» містить три підрозділи.

У підрозділі 2.1 «Доказування винуватості особи в учиненні кримінального правопорушення, форми вини, мотивів і мети вчинення кримінального правопорушення та обставин, які впливають на ступінь тяжкості вчиненого кримінального правопорушення, характеризують особу обвинуваченого,

обтяжують чи пом'якшують покарання, які виключають кримінальну відповідальність або є підставою закриття кримінального провадження» зосереджено увагу на зазначених елементах предмета доказування.

На встановлення винуватості особи в учиненні шахрайства спрямовано майже всі слідчі (розшукові) та інші процесуальні дії. Важливе значення під час учинення цього злочину має конкретна життєва ситуація, яку переважно створює злочинець, а сприяють цьому потерпілі легковажною або відверто провокативною поведінкою.

Залежно від кваліфікуючих ознак шахрайство може належати до злочинів невеликої тяжкості, середньої тяжкості, тяжких, особливо тяжких. Здебільшого на об'єктах залізничного транспорту вчиняють злочини невеликої та середньої тяжкості. Згідно з результатами анкетування слідчих, 36 (64,3 %) із них найчастіше здійснювали досудове слідство за частиною 1, 13 (20 %) – за частиною 2, лише 2 (3,1 %) – за частиною 3, 4 (6,1 %) – за частиною 4 статті 190 КК України.

Відомості про особу шахрая можна встановити під час допиту свідка, потерпілого, підозрюваного, шляхом витребування характеристик за місцем роботи, навчання, служби, визначення його особистих якостей (поведінка до і після вчинення шахрайства, наявність судимостей тощо), стану здоров'я, сімейного стану, наявності неповнолітніх дітей та інших обставин.

Докази, що характеризують особу, мають і значну пошукову цінність у випадку, коли її ще не встановлено й не затримано (про цю типову ситуацію зазначає більше ніж половина слідчих – 34 (52,3 %)). У такому разі дані про зовнішність злочинця, його анатомічні й функціональні ознаки, особливі прикмети активно використовують під час розшуку (26 слідчих, або 40 %).

До обставин, які пом'якшують покарання, під час розслідування шахрайства на об'єктах залізничного транспорту належать: а) дійове каяття, активне сприяння розкриттю злочину (25 слідчих, або 38,5 %); б) добровільне відшкодування завданих збитків, усунення заподіяної шкоди (38 слідчих, або 58,5 %). Натомість до обставин, які обтяжують покарання, переважно належать: а) учинення злочину особою повторно, рецидив злочинів (41 слідчий, або 63,1 %); б) учинення злочину групою осіб за попередньою змовою (22 слідчі, або 33,8 %).

До обставин, які виключають провадження, здебільшого належать відсутність події та відсутність у діянні складу кримінального правопорушення як підстави реабілітуючого характеру, за наявності яких слідчий приймає постанову про закриття кримінального провадження.

У підрозділі 2.2 «Встановлення виду та розміру шкоди, завданої кримінальним правопорушенням, а також розміру процесуальних витрат» з'ясовано зміст цих елементів предмета доказування.

Унаслідок вчинення шахрайства потерпілому як фізичній особі може бути завдано майнової та/або моральної шкоди. Розмір заподіяних потерпілому збитків визначають залежно від вартості майна на момент учинення правопорушення за роздрібними (закупівельними) цінами. За відсутності цін на майно й документа, що підтверджує розмір такої шкоди, його вартість може бути визначено шляхом проведення експертизи. Однак вартість експертизи подеколи перевищує вартість майна, яким заволодів шахрай. З метою забезпечення процесуальної економії

обґрунтовано позицію надати можливість безпосередньо потерпілому оцінити вартість своїх речей з огляду на їх цінність, амортизаційний знос тощо.

Моральна шкода має немайновий характер і полягає у фізичних і душевних стражданнях, приниженні честі, гідності, ділової репутації особи. Водночас випадків, коли потерпілий унаслідок вчинення шахрайства на залізничному транспорті заявляв клопотання про відшкодування йому моральної шкоди, майже немає.

Процесуальні витрати, відшкодування яких покладено на певних учасників кримінального провадження чи в окремих випадках компенсуються за рахунок державного бюджету України, необхідно встановити й довести під час досудового розслідування. Рішення суду з цих питань має бути викладено у вироку.

У підрозділі 2.3 *«Встановлення обставин, що є підставою для звільнення від кримінальної відповідальності або покарання, та обставин, які підтверджують, що гроші, цінності та інше майно, які підлягають спеціальній конфіскації, одержані внаслідок учинення шахрайства на об'єктах залізничного транспорту»* розглянуто сутність цих обставин. Під час звільнення особи від кримінальної відповідальності з підстав, передбачених статтями 45–48 КК України, реалізовано прагнення держави ефективно протидіяти злочинності без застосування покарання та постановлення судом обвинувального вироку. Водночас реалізовано принципи процесуальної економії, гуманізму й індивідуалізації відповідальності, оскільки абсолютна більшість учинених шахрайств є кримінальними правопорушеннями невеликої тяжкості.

Відповідно до закону, гроші, цінності й інше майно, передане іншій особі, підлягає спеціальній конфіскації, якщо особа, яка прийняла майно, знала або повинна була знати, що його отримано внаслідок злочинних дій. Однак захист конституційних прав таких осіб під час застосування спеціальної конфіскації потребує детальнішої уваги законодавця. Зокрема, закон не визначає, який статус у кримінальному процесі матимуть особи, яким передане або яким належало таке майно, і як вони зможуть довести, що не знали й не повинні були знати, що майно було отримане внаслідок учинення кримінальних правопорушень чи використане для їх учинення.

Розділ 3 «Проведення окремих слідчих (розшукових) дій як засобів збирання доказів під час розслідування шахрайства на об'єктах залізничного транспорту» містить три підрозділи.

У підрозділі 3.1 *«Огляд та обшук під час доказування шахрайства на об'єктах залізничного транспорту»* проаналізовано значення цих слідчих (розшукових) дій, спрямованих на збирання, перевірку й оцінку доказів.

Під час проведення огляду увагу зосереджують на встановленні місця вчинення злочину, яке є найінформативнішим для пошуку матеріальних слідів та виявлення осіб, що мають відомості про обставини розслідуваної події. Проводячи огляд саме на місці вчинення шахрайства, слідчий має реальну нагоду відшукати, зафіксувати й вилучити знаряддя його вчинення, підроблені грошові купюри, мобільні телефони, з яких шахрай здійснював телефонні дзвінки, тощо.

Особливість огляду на об'єктах залізничного транспорту пов'язана з постійним браком часу для швидкого прибуття групи на місце проведення огляду. Ситуацію ускладнює обмежений час зупинки потягів на станціях, якого слідчому замало для якісного проведення огляду відповідно до процесуального порядку та криміналістичних рекомендацій. Під час фіксації огляду місця події на залізничному вокзалі дії ускладнює

постійний потік людей, що мимоволі впливає на обстановку місця події, змінює її чи спотворює. Звільнити певну територію вокзалу для проведення огляду майже неможливо, тому втрачаються важливі сліди, пов'язані з шахрайством.

Лише 13 (20 %) проанкетованих слідчих назвали обшук серед слідчих (розшукових) дій, які найчастіше проводять на початковому етапі розслідування, що пов'язано з: невстановленням особи, яка вчинила злочин; наявністю цієї особи, але відсутністю місця проведення обшуку; наявністю місця реєстрації шахрая, але відсутністю відомостей про проживання його там тощо.

Під час розслідування шахрайства на об'єктах залізничного транспорту постає необхідність проведення обшуку особи в одному з двох випадків: особистий обшук особи, затриманої уповноваженою службовою особою, та обшук особи, яка перебуває в житлі чи іншому володінні. У першому випадку особа на момент затримання вже є підозрюваною, а в другому – може ще не мати визначеного процесуального статусу. Під час проведення вказаних видів обшуків слідчий має реальну можливість виявити й вилучити наявні у цих осіб знаряддя та предмети злочинного посягання, маскувальні засоби тощо, які використовуватиме надалі під час доказування фактів шахрайства.

У підрозділі 3.2 «Допит під час доказування шахрайства на об'єктах залізничного транспорту» аргументовано потребу постійної готовності слідчого до проведення допиту потерпілого, свідка, підозрюваного з огляду на специфіку проведення цієї слідчої (розшукової) дії: по-перше, шахрайства вчиняють не лише вдень, а й уночі, коли пильність пасажирів послаблюється; по-друге, учасники допиту здебільшого живуть у різних містах, а іноді – навіть країнах; по-третє, встановити істину подеколи складно у зв'язку із втомою пасажирів, низьким рівнем їхньої освіти, що збільшує витрати часу для встановлення всіх обставин, які підлягають доказуванню в кримінальному провадженні.

Виокремлено низку особливостей допиту потерпілого під час розслідування шахрайства, серед яких такі: 1) саме потерпілий безпосередньо мав справу з фактом учинення кримінального правопорушення та спілкувався з особою, яка його вчинила; 2) потерпілий переважно є особою, найбільше зацікавленою в результатах розслідування; 3) у своїх показаннях потерпілий може повідомити значно ширшу інформацію, аніж та, що передбачена в питаннях слідчого. Інформація щодо обставин події, особи злочинця є важливим фактором деталізації обстановки вчинення шахрайства, конкретизації сформульованих версій і уточнення напрямів подальшого розслідування.

Значний обсяг фактичних даних, що мають значення для ефективного розслідування шахрайства на об'єктах залізничного транспорту, слідчий отримує від свідків. Для отримання повних і об'єктивних показань свідкові може бути запропоновано розповісти про події, які йому відомі, у вигляді вільної розповіді або ж викласти їх у хронологічній послідовності з максимальними подробицями, під час розповіді посилаючись на джерело інформованості та повідомляти про додаткові джерела доказів, що підтверджують його показання.

Під час допиту підозрюваного в шахрайстві можуть виникнути дві ситуації: 1) шахрай визнає факт шахрайства і дає правдиві показання; 2) він цілком заперечує свої шахрайські дії, посилаючись на передання йому речей за інших обставин (у

борг, оренду, тимчасове користування, знайдені тощо). У першому випадку постає необхідність у найстисліші терміни провести детальний допит про обставини вчинення шахрайства та інші слідчі (розшукові) дії для фіксації отриманих під час допиту підозрюваного фактичних даних. У другому випадку слідчий спрямовує зусилля на збирання доказів щодо встановлення справжнього характеру події шляхом проведення детального допиту потерпілого, свідків, огляду фотознімків (відеозйомки), на яких підозрюваний зафіксований разом з предметом шахрайства, протоколів його огляду й вилучення та інших слідчих (розшукових) дій.

Під час допиту підозрюваного з перших хвилин спілкування можна зрозуміти його позицію та сформулювати конкретні запитання про механізм вчинення шахрайства. Із цього приводу 42 (64,6 %) слідчі вважають, що затримані за шахрайство іноді сприяють його розслідуванню, тож допит слід проводити, використовуючи тактичні прийоми, що забезпечують досягнення позитивного результату.

У підрозділі 3.3 *«Інші слідчі (розшукові) дії під час доказування шахрайства на об'єктах залізничного транспорту»* висвітлено їхній зміст, проаналізовано спрямування та значення їх для розслідування. Зокрема, пред'явлення для впізнання активно застосовують під час розслідування шахрайства, про що зазначили 33 (50,8 %) слідчі. Результати цієї слідчої (розшукової) дії, під час якої прямо вказують на особу, яка вчинила шахрайство, мають вирішальне значення для аналізу й оцінки зібраних доказів, а застосування під час його проведення відеозапису надає можливість фіксувати не лише факт впізнання, а й психологічний клімат, у якому воно відбувалося, та ускладнює можливість негативно впливати на свідків і потерпілих.

Слідчий експеримент проводять, якщо наявна мінімальна сукупність доказів, які необхідно уточнити чи перевірити. Експериментальні дії під час його проведення умовно поділяють на дві групи: 1) пов'язані з відтворенням дій; 2) пов'язані з реконструкцією обстановки й обставин події. У першому випадку дії слідчого спрямовані на порівняння розповіді й демонстрацію дій особи на місці вчинення кримінального правопорушення з попереднім її допитом, у другому – на з'ясування механізму подій, що відбулися, загалом або окремих його деталей.

Для заволодіння власністю потерпілих шахраї використовують різноманітні способи залежно від наявних у них індивідуально-психологічних особливостей, навичок і вмінь, дослідження яких здійснюють за допомогою різних видів та форм використання спеціальних знань. На потребу їх застосування вказали 29 (44,6 %) слідчих, які використовують ці знання за необхідності, ще 13 (20 %) – у кожному кримінальному провадженні, лише 9 (13,8 %) слідчих визнали, що під час доказування фактів шахрайства спеціальні знання ніколи не використовують.

Згідно з результатами анкетування, спеціальні знання найчастіше використовують під час проведення слідчого експерименту (44,6 %), пред'явлення особи для впізнання (27,7 %), допиту підозрюваного (23,1 %), одночасного допиту двох чи більше вже допитаних осіб (21,5 %), обшуку й огляду речових доказів (по 20 %), а також під час допиту потерпілого (13,8 %) чи свідків (7,8 %).

Призначаючи експертизи, слідчі визначають, які обставини необхідно встановити за допомогою спеціальних знань і яке значення можуть мати факти, встановлені експертним шляхом. З огляду на це, під час розслідування фактів шахрайства на об'єктах залізничного транспорту в переважній більшості випадків

призначають і проводять дактилоскопічну, почеркознавчу, товарознавчу, експертизу матеріалів, речовин та виробів, техніко-криміналістичну експертизу документів (інші види експертиз призначають зрідка).

ВИСНОВКИ

У **висновках** дисертації здійснено теоретичне узагальнення та запропоновано нове розв'язання наукового завдання, що полягає в комплексному дослідженні особливостей доказування на досудовому розслідуванні шахрайства на об'єктах залізничного транспорту, обґрунтуванні висновків, пропозицій та рекомендацій, що відповідають вимогам наукової новизни й мають теоретичну і практичну значущість. До основних результатів, одержаних на підставі аналізу законодавства, наукових джерел і правозастосовної практики, належать такі положення:

1. Унаслідок вивчення стану сучасних наукових досліджень встановлено, що проблеми доказування на досудовому розслідуванні шахрайства на об'єктах залізничного транспорту розглянуто здебільшого в кримінально-правовому та кримінологічному аспектах. Окремі напрями методики розслідування цього кримінального правопорушення висвітлено в наукових працях та навчально-методичній літературі. Однак предметом дослідження в зазначених працях є методика розслідування шахрайства загалом або його окремих видів, вони не охоплюють особливостей доказування шахрайства на об'єктах залізничного транспорту під час досудового розслідування. Це зумовлює необхідність здійснення подальших наукових розвідок в окресленому напрямі.

2. Встановлення часового інтервалу вчинення шахрайства на об'єктах залізничного транспорту спрямоване на з'ясування тривалості злочинних дій, пов'язаних з обранням шахраєм потерпілого, знайомством із ним і подальшим заволодінням його майном. Визначити час учинення шахрайства як певний проміжок хвилин, годин або навіть днів можна під час допиту потерпілого чи свідків, а також за допомогою супутніх фактів, які вони запам'ятали (оголошення через гучномовець, здійснення чи прийняття телефонного дзвінка або SMS-повідомлення), витребування записів з камер відеоспостереження, розміщених на залізничних вокзалах і перонах.

Шахрайські дії на об'єктах залізничного транспорту можуть учиняти впродовж тривалого проміжку часу, під час якого подолано значну відстань. Встановлення місця вчинення шахрайства є суттєвим фактором для з'ясування, як відбувалася подія, хто міг бути до неї причетним, де розшукувати ймовірного шахрая; які залишені матеріальні сліди, причинно пов'язані зі злочинною подією, де їх можна виявити, як зафіксувати й вилучити; хто міг її бачити, якою була поведінка потерпілого за наявності в його діях ознак віктимності, а згодом під час досудового розслідування перевірити отримані фактичні дані та визначити найімовірніші напрями подальшого розслідування.

3. Вокзали, привокзальні площі, перони, потяги далекого сполучення та електропотяги є типовими об'єктами залізничного транспорту, на яких найпоширенішим є вчинення шахрайства шляхом обману. У цьому разі для

заволодіння чужим майном шахраю потрібно менше часу для впливу на потерпілого, який, відповідно, має значно менше часу завчасно виявити злочинні наміри. Натомість для зловживання довірою здебільшого необхідний триваліший період спілкування, щоб переконати потерпілого в уявній законності дій шахрая, тому цей вид обману застосовують рідше. Найпоширенішими способами вчинення шахрайства на об'єктах залізничного транспорту є: прохання надати мобільний телефон нібито для здійснення термінового дзвінка з подальшим зникненням, реалізація потерпілому завідомо фальсифікованого товару, заволодіння грошима пасажирів під час зняття готівки чи переказу коштів на банківську картку, обманні дії під час азартних ігор, збирання коштів для фіктивних потерпілих тощо.

До інших обставин учинення кримінального правопорушення як складових його події, визначених у пункті 1 частини 1 статті 91 КПК України, проте досі не деталізованих, можна віднести: 1) відомості про потерпілого; 2) обстановку вчинення кримінального правопорушення; 3) настання наслідків і наявність причинного зв'язку між ними та діями, а також потребу встановлення причин та умов, що сприяли вчиненню кримінального правопорушення.

4. До процесуальних засобів профілактики, які донині не унормовано в КПК України, має належати направлення інформації керівникові установи чи іншій посадовій особі, уповноваженій здійснити заходи, спрямовані на усунення таких причин та умов. Натомість ефективними непроцесуальними засобами профілактики мають бути виступи слідчого з повідомленнями на зборах трудових колективів і в засобах масової інформації за конкретними матеріалами кримінальних проваджень. Актуальною є необхідність проводити заняття з підвищення кваліфікації працівників поліції, вивчати обставини, що сприяють учиненню шахрайства на об'єктах залізничного транспорту, забезпечувати комплексний запобіжний вплив.

5. Під час проведення слідчих (розшукових) та інших процесуальних дій не лише визначають наявність події кримінального правопорушення, а й доказують винуватість особи, наявність прямого умислу на його вчинення, доводять корисливий мотив і мету. Зокрема, відсутність в обвинувальному акті посилення на встановлені мотив і мету вчинення шахрайства є суттєвим недоліком доказування, що ускладнює юридичну кваліфікацію цього діяння.

Доказування обставин, які характеризують особу шахрая, спрямовано на документальне встановлення його біографічних і характеризуючих даних, відомостей про стан здоров'я та психічні особливості. Якщо цю особу ще не затримано, відомості про її зовнішність, анатомічні й функціональні ознаки, особливі прикмети використовують під час її розшуку та подальшого проведення пред'явлення для впізнання.

Під час доказування шахрайства на об'єктах залізничного транспорту обставинами, які пом'якшують покарання, переважно є дійове каяття, активне сприяння розкриттю кримінального правопорушення та добровільне відшкодування завданих збитків, усунення заподіяної шкоди. Натомість до обставин, які обтяжують покарання, здебільшого належать учинення шахрайства особою повторно, рецидив злочинів і вчинення шахрайства групою осіб за попередньою змовою.

6. Потерпілому від шахрайства як фізичній особі може бути завдано майнової та/або моральної шкоди. Майнову шкоду, що виражається в точному встановленні

грошового еквівалента результатів знищення або пошкодження майна, позбавлення особи належних їй цінностей чи грошей, визначає потерпілий з огляду на вартість майна на момент учинення шахрайства. В інших випадках вартість майна може бути визначено шляхом проведення експертизи.

Моральна шкода має немайновий характер і виражається у фізичних та душевних стражданнях, приниженні честі, гідності потерпілого, його ділової репутації. Це об'єктивне і справедливе право особи, щодо якої вчинено злочинні дії, досі не знайшло свого відображення в нормах чинного КПК України. Випадків, коли потерпілий від шахрайства на об'єктах залізничного транспорту заявляв клопотання про відшкодування йому моральної шкоди, майже немає.

7. Під час доказування шахрайства на об'єктах залізничного транспорту можуть застосовувати всі види звільнення від кримінальної відповідальності у випадках, коли наявні визначені законом умови й підстави для такого звільнення, де умовою є вчинення кримінального правопорушення (невеликої або середньої тяжкості) вперше, а підставою – поведінка винного, яка заохочується державою і з якою пов'язане звільнення особи від кримінальної відповідальності. Здебільшого такою підставою є примирення потерпілого та шахрая після повного відшкодування ним завданої шкоди.

Питання щодо спеціальної конфіскації під час доказування шахрайства на об'єктах залізничного транспорту постає щодо примусового безоплатного вилучення за рішенням суду у власність держави грошей, цінностей та іншого майна за умови вчинення кримінального правопорушення. Це положення є актуальним у випадку, коли шахрай встиг передати предмет злочинного посягання іншим особам. Водночас законом не визначено статус цих осіб, які мають доводити, що вони не знали й не повинні були знати, що майно було отримане внаслідок злочинних дій чи використане для їх учинення.

8. До істотних особливостей огляду під час розслідування шахрайства на об'єктах залізничного транспорту, що перешкоджають якісному його проведенню, належать: 1) брак часу для швидкого прибуття групи на місце проведення огляду, що призводить до втрати важливих слідів перебування шахрая на місці події; 2) потреба проведення огляду в разі виявлення шахрайства в потягу під час його руху, що не завжди можливо через відсутність у потягах працівників правоохоронних органів, відповідальних за дотримання публічного порядку. Ускладнює ситуацію й те, що зупинки на станціях потяга, передусім – далекого сполучення, тривають близько 10–20 хв, а цього часу слідчому безперечно бракує для якісного проведення огляду. У цих випадках рекомендовано застосовувати безперервний відеозапис перебігу огляду й одержаних результатів.

Обшук житла чи іншого володіння особи, обшук особи проводять в якомога стисліший термін після її затримання. Об'єктами обшуку є знаряддя вчинення шахрайства та предмети злочинного посягання, особисті речі, на які може бути накладено арешт, речі, здобуті злочинним шляхом під час учинення аналогічних кримінальних правопорушень, тощо. У всіх випадках проведення обшуку доцільно вилучати мобільні телефони, щоденники, блокноти, записки, фотокартки. Під час детального їх вивчення отримують важливу інформацію не лише про шахрайство, яке розслідують, а й про інші епізоди злочинної діяльності затриманої особи.

9. На першому допиті потерпілого з'ясовують: час і місце вчинення шахрайства (залізничний вокзал, пасажирський або приміський потяг чи будь-який інший об'єкт залізничного транспорту); яким способом учинено шахрайство; хто бачив або міг бачити потерпілого й підозрюваного; які сліди могли утворитися на місці події, які матеріальні об'єкти залишилися в потерпілого та можуть свідчити про шахрайські дії. Встановлення цих обставин надає можливість повністю відтворити обстановку вчинення шахрайства, здійснити пошук можливих свідків і розшук шахрая.

Допит свідка проводять для з'ясування відомих йому обставин від загальних до окремих з посиланням на джерело поінформованості та повідомленням про додаткові джерела доказів, що підтверджують його показання. Постановку питань спрямовують на стимулювання його пам'яті до пригадування важливих обставин учинення шахрайства в умовах інтенсивного безперервного руху значної кількості людей.

Під час допиту підозрюваного в шахрайстві можуть виникнути дві ситуації: 1) шахрай визнає факт учинення кримінального правопорушення, дає правдиві показання; 2) він цілком заперечує свої шахрайські дії, посилаючись на передання речей за інших обставин (передані в борг, оренду, тимчасове користування, знайдені). У першому випадку обставини вчинення шахрайства необхідно зафіксувати під час детального допиту підозрюваного, а також провести інші необхідні процесуальні дії для підтвердження та фіксації отриманих під час допиту доказів (огляд, пред'явлення для впізнання, слідчий експеримент, тимчасовий доступ до речей і документів тощо). У другому випадку зусилля слідчого спрямовані на збирання доказів щодо встановлення справжнього характеру події під час допиту потерпілого, свідків, огляду речей і документів, використання інших джерел доказів, зокрема тих, що можуть бути використані з тактичною метою (наявність судимості підозрюваного, його поведінка під час розслідування попередніх фактів шахрайства тощо).

10. Пред'явлення для впізнання під час розслідування шахрайства на об'єктах залізничного транспорту проводять з метою встановлення тотожності людей чи речей або їх групової належності за ознаками об'єктів, побачених і збережених у пам'яті особи, яка впізнає. Застосування під час його проведення відеозапису надає можливість фіксувати не лише факт впізнання, а й психологічний клімат, у якому воно відбувалося, ускладнює можливість негативно впливати на свідків і потерпілих.

Слідчий експеримент проводять, якщо в слідчого є певні відомості, які потребують уточнення чи перевірки. Цю слідчу (розшукову) дію проводять в умовах, максимально наближених до тих, у яких у минулому відбувалася досліджувана дія чи подія (вокзал, потяг чи інше місце). Ступінь такого відтворення залежить від характеру експерименту, обстановки, у якій його будуть здійснювати, можливостей реконструювання.

Найпоширенішою формою використання спеціальних знань є призначення експертиз. Під час розслідування шахрайства на об'єктах залізничного транспорту типовими є дактилоскопічна, трасологічна, почеркознавча, експертиза матеріалів, речовин і виробів, товарознавча, технічна експертиза документів. Інші види експертиз призначають зрідка залежно від об'єктів дослідження і питань, на які необхідно одержати відповіді.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

1. Босак О. О. Профілактика шахрайства на об'єктах залізничного транспорту. *Митна справа*. 2012. № 5 (83). Ч. 2. Кн. 2. С. 46–52.
2. Босак О. А. Проведение допросов при доказывании мошенничества на объектах железнодорожного транспорта. *Право и политика*. 2013. Вып. 3. С. 86–101.
3. Босак О. О. Поняття «інші обставини вчинення кримінального правопорушення» та їх доказування при вчиненні шахрайства на об'єктах залізничного транспорту. *Вісник Запорізького національного університету*. 2014. Вип. 1. С. 219–225.
4. Галаган В. І., Балацька О. О. Особливості проведення огляду та обшуку під час розслідування шахрайства на об'єктах залізничного транспорту. *Наукові записки НаУКМА*. 2019. Т. 3. С. 42–48. (Серія «Юридичні науки»).
5. Балацька О. О. Особа потерпілого та спосіб вчинення шахрайства у пасажирських потягах. *Вісник Луганського університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка*. 2019. № 1. С. 220–227.
6. Балацька О. О. Відшкодування шкоди під час доказування шахрайства на об'єктах залізничного транспорту. *Журнал східноєвропейського права*. 2019. № 63. С. 165–171.
7. Босак О. О. Особливості доказування шахрайства на об'єктах залізничного транспорту. *Правові, процесуальні та криміналістичні проблеми провадження досудового слідства в Україні* : тези наук. доп. та повідомл. конф. (Київ, 30 листоп. 2011 р.) та круглих столів (Київ, 26, 30 січ. 2012 р.). Київ, 2012. С. 105–108.
8. Босак О. О. Особливості встановлення місця вчинення шахрайства на об'єктах залізничного транспорту. *Верховенство права, законність та права людини* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 28–29 черв. 2012 р.). Київ, 2012. С. 105–107.
9. Босак О. О. Обставини, які впливають на ступінь тяжкості вчиненого кримінального правопорушення, які характеризують особу, яка вчинила шахрайство на об'єктах залізничного транспорту. *Формування правової держави в Україні: проблеми та реалії* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Запоріжжя, 23–24 листоп. 2012 р.) : у 3 ч. Запоріжжя, 2012. Ч. 3. С. 74–75.
10. Босак О. О. Проблеми застосування спеціальної техніки у практичній діяльності ОВС під час доказування шахрайства на об'єктах залізничного транспорту. *Проблеми застосування інформаційних технологій, спеціальних технічних засобів у діяльності ОВС, навчальному процесі, взаємодії з іншими службами* : зб. наук. ст. за матеріалами доп. наук.-практ. конф. (Львів, 14 груд. 2012 р.). Львів, 2012. С. 154–160.
11. Босак О. О. Використання спеціальних знань під час розслідування шахрайства на об'єктах залізничного транспорту. *Досудове розслідування у сучасних умовах: проблеми, тенденції, перспективи* : матеріали наук.-практ. семінару (Київ, 26 груд. 2012 р.). Київ, 2013. С. 13–16.
12. Босак О. О. Дотримання розумних строків при доказуванні шахрайства на об'єктах залізничного транспорту. *Кримінальне провадження в Україні: кримінально-*

правові та процесуальні аспекти : тези наук. доп. та повідомл. конф. (Київ, 5 груд. 2012 р.) та круглих столів (Київ, 24, 29 січ. 2013 р.). Київ, 2013. С. 219–221.

13. Балацька О. О. Проблеми встановлення часу під час розслідування шахрайства на об'єктах залізничного транспорту. *Актуальні проблеми законодавства України: пріоритетні напрями його вдосконалення* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Одеса, 11–12 жовт. 2019 р.). Одеса, 2019. С. 96–99.

14. Балацька О. О. Встановлення місця вчинення шахрайства на об'єктах залізничного транспорту як складової події кримінального правопорушення. *Актуальні завдання та напрями розвитку юридичної науки у ХХІ столітті* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Львів, 18–19 жовт. 2019 р.). Львів, 2019. С. 28–32.

15. Балацька О. О. Встановлення мотиву і мети вчинення шахрайства на об'єктах залізничного транспорту як обставин, які підлягають доказуванню. *Проблеми правової реформи та розбудови громадянського суспільства в Україні* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Харків, 18–19 жовт. 2019 р.). Харків, 2019. С. 84–87.

АНОТАЦІЯ

Балацька О. О. Доказування шахрайства на об'єктах залізничного транспорту під час досудового розслідування. – На правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.09 – кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність. – Національна академія внутрішніх справ, Київ, 2020.

У дисертації здійснено дослідження процесу доказування на досудовому розслідуванні фактів шахрайства на об'єктах залізничного транспорту. Увагу акцентовано на важливості встановлення події кримінального правопорушення та її складових – часу, місця, способу й інших обставин учинення аналізованого кримінального правопорушення. Розглянуто інші елементи предмета доказування, що визначені в частині 1 статті 91 КПК України, які підлягають доказуванню в кримінальному провадженні.

Проаналізовано зміст низки слідчих (розшукових) дій, спрямованих на доказування шахрайства на об'єктах залізничного транспорту. Розроблено рекомендації щодо організації та проведення під час розслідування цих кримінальних правопорушень огляду, обшуку, допиту, пред'явлення для впізнання, слідчого експерименту, призначення експертиз, найпоширенішими серед яких є дактилоскопічна, трасологічна, почеркознавча, експертиза матеріалів, речовин та виробів, товарознавча, техніко-криміналістична експертиза документів.

Ключові слова: шахрайство, об'єкти залізничного транспорту, кримінальне провадження, досудове розслідування, доказування, слідчий, прокурор, слідчі (розшукові) дії, спеціальні знання.

АННОТАЦИЯ

Балацкая О. А. Доказывание мошенничества на объектах железнодорожного транспорта во время досудебного расследования. – На правах рукописи.

Диссертация на соискание научной степени кандидата юридических наук по специальности 12.00.09 – уголовный процесс, криминалистика; судебная

экспертиза; оперативно-розыскная деятельность. – Национальная академия внутренних дел, Киев, 2020.

В диссертации исследован процесс доказывания мошенничества на объектах железнодорожного транспорта на досудебном расследовании. Внимание акцентируется на важности установления события преступления как обстоятельства, подлежащего доказыванию в уголовном производстве, и его составляющих. В частности, установление времени направлено на выяснение продолжительности преступных действий, в том числе времени, необходимого для избрания мошенником потерпевшего, знакомства с ним и дальнейшего завладения его имуществом. Установление места совершения преступления помогает выяснить, как происходили события, кто мог быть к ним причастным, где искать вероятного мошенника; какие оставлены материальные следы, как их зафиксировать и изъять; кто мог видеть событие преступления, иные важные для расследования вопросы.

Наиболее распространенными среди способов совершения мошенничества на объектах железнодорожного транспорта являются: просьба воспользоваться мобильным телефоном для вымышленного срочного звонка с последующим исчезновением, реализация заведомо фальсифицированного товара; завладение деньгами пассажиров во время снятия наличных средств; обманные действия во время азартных игр.

К иным обстоятельствам совершения анализируемого уголовного правонарушения как составляющих его события могут относиться: 1) сведения о потерпевшем; 2) обстановка совершения преступления; 3) наличие последствий и причинной связи между ними и преступными действиями, а также необходимость установления причин и условий, способствовавших совершению преступления.

Обращено внимание на изучение личности мошенника, совершающего преступления на объектах железнодорожного транспорта, на документальное установление его биографических и характеризующих данных, сведений о состоянии здоровья и психических особенностей; обстоятельств, смягчающих или отягчающих наказание. В случае, когда лицо еще не задержано, сведения о внешности человека, его анатомических и функциональных признаках, особых приметах используют для его розыска и дальнейшего предъявления этого лица для опознания.

Установлено, что во время совершения мошенничества потерпевшему может быть нанесен имущественный и/или моральный вред. Размер причиненного имущественного вреда определяет потерпевший исходя из стоимости имущества по розничным (закупочным) ценам. При отсутствии цен на это имущество его стоимость может быть определена путем проведения экспертизы.

Рассмотрены виды освобождения от уголовной ответственности при расследовании мошенничества на объектах железнодорожного транспорта, основания и условия их применения. Акцентируется внимание на проблемах специальной конфискации как принудительного безвозмездного изъятия по решению суда в собственность государства денег, ценностей и иного имущества.

Проанализированы некоторые следственные (розыскные) действия, направленные на доказывание фактов совершения мошенничества. Во время их проведения определяют не только наличие события преступления, но и виновность лица, наличие у него прямого умысла на его совершение, доказывают корыстный мотив и другие важные обстоятельства.

Указаны особенности осмотра при расследовании мошенничества на объектах железнодорожного транспорта, препятствующие качественному его проведению, к которым относятся: 1) постоянная нехватка времени для быстрого прибытия группы на место проведения осмотра; 2) необходимость проведения осмотра в поезде во время его движения или на вокзале в условиях большого скопления людей.

Обоснована необходимость проведения обыска в кратчайшие сроки после установления лица, совершившего мошенничество, с целью выявления его следов; предотвращения полного или частичного уничтожения или сокрытия предметов преступного посягательства и побега преступника. Во всех случаях проведения обыска изымают мобильные телефоны, дневники, блокноты, записки, фотографии.

Определены особенности допроса потерпевшего, свидетелей и подозреваемого, рассмотрены типичные ситуации, возникающие во время допросов, детализированы действия следователя с учетом специфики расследования мошенничества на объектах железнодорожного транспорта.

Аргументирована целесообразность проведения предъявления для опознания, следственного эксперимента, назначения экспертиз (дактилоскопической, трасологической, почерковедческой, экспертизы материалов, веществ и изделий, товароведческой, технико-криминалистической экспертизы документов).

Ключевые слова: мошенничество, объекты железнодорожного транспорта, уголовное производство, досудебное расследование, доказывание, следователь, прокурор, следственные (розыскные) действия, специальные знания.

SUMMARY

Balatska O.O. Proof of fraud at railway transport facilities during the pre-trial investigation. – The manuscript.

Thesis for the degree of candidate of legal sciences, specialty 12.00.09 – criminal procedure and criminalistics; forensic examination; operational search activity. – National Academy of Internal Affairs, Kyiv, 2020.

In the dissertation, the research of the process of proving at the pre-trial investigation of the facts of fraud at the objects of railway transport is carried out. Attention is focused on the importance of establishing the event of a criminal offence and its components – time, place, method and other circumstances of the analyzed criminal offence. Other elements of the subject of proof, defined in part 1 of Article 91 of the CPC of Ukraine, which are subject to proof in criminal proceedings, are considered.

The content of some investigative (search) actions aimed at proving fraud at railway transport facilities is analyzed. Recommendations for the organization and conduct during the investigation of these criminal offences of inspection, search, interrogation, presentation for identification, investigative experiment, appointment of examinations, the most common of which are dactyloscopy, tropological, handwriting, examination of materials, substances and products, commodity, technology-forensic examination of documents.

Keywords: fraud, railway transport facilities, criminal proceedings, pre-trial investigation, evidence, investigator, prosecutor, investigative (search) actions, special knowledge.